

Intet har vi at betyde,
 Visne maa vi brat i Vraa,
 Ingen Have skal vi pryde.

Tvivlen i »Paaske-Linien« - for der *er* en tvivl - gælder ikke Jesu opstandelse, men vor egen: vi ser jo påskeliljerne visne, de pryder ikke haven i længden:

Glemmes skal vi under Muld,
 Vil ei Voxet underfuld
 Smelte, støbes i det Dunkle,
 Og som Lys paa Graven funkle.

Ifølge Vilhelm Nielsen handler »Paaske-Lilien« imidlertid ikke om troens problem, men om Grundtvigs »problem som historiker: at levendegøre de døde fædre«. »Måske kan man sige, at »Paaske-Lilien« er et fortvivlet forsøg på at forene de to linier i hans forfatterskab: Historie og Kristendom. Den sidste er den nødvendige betingelse for, at den første kan nå sit mål: at de døde helte bliver mere end spøgelse og genfærd.« - Som de var i drømmen nytårsnat. Han gør opmærksom på, at også Hans Brix har været opmærksom på sammenhængen mellem de to digte. Men Vilhelm Nielsen har på en ny måde gennemført sin fortolkning sådan, at mange enkeltheder, f. eks. den »Rosenborg«, der pludselig dukker op i slutningen af »Paaske-Lilien«, får sin naturlige forklaring: i drømmen var slottet skuepladsen for den dåb af Danmarkshistoriens personer, digteren skulde beskrive. I Aage Henriksens fortolkning bliver »Nytårs-Nat« et svar til Baggesen, hvori »Paaske-Lilien« ikke spiller hovedrollen. Vilhelm Nielsen slutter sig nærmest til den seneste fortolker af »Paaske-Lilien«, Erik A. Nielsen, der ser digtet som et forspil til Grundtvigs salmedigtning. - Også de øvrige fortolkere tager Vilhelm Nielsen stilling til uden at gøre nogen uret. Det er inspirerende læsning.

Grundtvig og Kierkegaard

Af Hellmut Toftdahl

Otto Bertelsen: »Dialogen mellem Grundtvig og Kierkegaard«. C.A. Reitzels Forlag, Kbh. 1990. 129 sider.

Sammenligningen mellem Kierkegaard og Grundtvig har fristet mange. Den har ført til vidt forskellige konklusioner angående ligheder og forskelle. At sammen tænke dem i et bud på, hvad de tilsammen har udrettet og stadig betyder for dansk teologi og kulturdebat, er en udfordring, som nok vil blive taget op med

jævnlig mellemrum. Hvert slægtled, som agter at besinde sig på menneskelivets vilkår og kristendommens eksistentielle budskab, vil næppe nogensinde komme uden om en stillingtagen til de to mastodonter i det 19. århundredes åndsliv.

Otto Bertelsens lille, men koncentrerede bog, leverer både en sammenligning og en sammentænkning. I første store afsnit fremlægger han de historiske kendsgerninger angående det kendskab, de to har haft til hinanden først og fremmest via Kierkegaards broder, P.C. Kierkegaard, der var gift med en søsterdatter til Lise Grundtvig (navnet Lise mangler på side 42!). Materialet er omfattende og dokumenterer, at de to har kendt hinanden særdeles godt, også fra personligt samvær som f.eks. de berømte spadsereture, hvor de bl.a. har diskuteret børneopdragelse. Bertelsen nøjes ikke med at referere fakta, men giver også sandsynlige gisninger om, hvad de to kan have ment med denne eller hin passus, og hvad de kan have læst af hinanden. Det gør fremstillingen levende og engageret og lægger op til bogens hovedtese: at dialogen mellem dem har været mere omfattende, end hidtil antaget. Især den unge Kierkegaards beundring af den rebelske Grundtvig, der efterlyste Herrens Ord i hans eget Hus og bragte sig i opposition til det bestående med »Kirkens Gienmæle«, fremstilles klart med henblik på at vise, hvorledes reformatordrømmen har været et fællestræk hos dem. Grundtvig ville en reformation i det ydre ved at gøre folkekirken så fri, at selv en Kierkegaard ville kunne være præst i den. Kierkegaard ville en reformation i det indre, ved at fremstille den kristne fordring så radikalt, at enhver måtte afstå fra at regnes for »Sandheds-Vidne«. Fik han blot denne »Indrømmelse«, skulle der ikke ændres en tøddel ved den bestående kirkeforfatning. Bertelsen påpeger (s. 41) med grundtvigsk snusfornuft det faktum, at Kierkegaard under kirkekampen bliver så radikal i sine angreb på kristenheden, at det bestående ikke havde kunnet bestå, hvis det havde taget kritikken til sig.

Bertelsen tolker kirkekampen som en logisk konsekvens af Kierkegaards tidligere forfatterskab, - et omdiskuteret emne blandt Kierkegaardtilhængere - men viser (s. 68 ff) at Kierkegaard selv har overvejet, om han gik for vidt. Bertelsen sandsynliggør ligeledes, at Kierkegaard måske til det sidste har ventet på en opbakning fra grundtvigianerne til sit projekt med at få adskilt kirke og stat. At Grundtvig flere gange i sit liv havde overvejet at træde ud af folkekirken uden at gøre alvor af det, mistolkes af Kierkegaard som ren opportuniste, som »Charakteerløsheden har regnet paa at blive interessant ved«. Kierkegaard har givetvis ikke forstået, at Grundtvig i forholdet til folkekirken er en sand »etiker«, der vil realisere friheden *indenfor* det almene, i stedet for som religiøs sværmer at gøre sig æstetisk interessant *udenfor* ved en udtræden af folkekirken.

I andet afsnit af bogen foregår sammenligningen og sammentænkningen af de to. Interessant for mange vil det nok være at læse, at stadiefilosofien ikke er en »opfindelse«, som Søren Kierkegaard har patent på, men at den var ganske udbredt i tiden. Bertelsen viser, hvorledes Grundtvigs »Menneske først og Kristen saa« kan sammenlignes med Kierkegaards stadieteori: »Den, der stræber efter at være sandt menneske, og som åbner sit øre for sandheds ord og under Gud sin ære, ligner nemlig meget etiker, der har valgt sig selv i sin evige gyldighed« (s. 93). Hos begge er kristendom ikke noget, man af sig selv kan kæmpe sig frem til, men noget, som »times« en. Hos Kierkegaard er det Gud,

der giver mennesket betingelsen for troen, hos Grundtvig er det Helligånden, der skænker os troen.

Hos Grundtvig kædes kristendom og væksttanke sammen: er man ikke kristen i dag, så bliver man det nok i morgen, mens Kierkegaard pointerer »springet« fra refleksion til tro. Således fremstilles forskellen mellem de to ofte, men Bertelsen viser, at også den unge Kierkegaard kunne skrive om at blive »mere og mere Christen« (s. 96). For Grundtvig var det at være kristen det glædeligste af alt, medens det for Kierkegaard er uløseligt forbundet med lidelse. Den »skjulte Inderlighed« martyrium overskygges dog også i sidste instans hos Kierkegaard af glæden, og også hos Grundtvig har Bertelsen fundet vidnesbyrd om troens martyrium, eksistentiel religiøs anfægtelse: »Ja, vi tro, men tvivl sig klæber som en øgle til vor tro, døden spiller os på læber, hvor vi mellem skygger bo«. (Den danske Salmebog nr. 479). Bertelsen vil dog ikke forklejne, at Grundtvig betoner *Helligåndens gerning* i mennesket, hvor Kierkegaard betoner menneskets eget *valg* og deraf følgende *spring*.

Bertelsen gennemgår en række dogmatiske begreber, hvor de to enten er antipoder eller på bunden mere enige, end de nok selv har været klare over: f.eks. i synet på nadveren og skabelsen finder han lighedstræk. Et smukt afsnit handler om begges kærlighed til det danske sprog og til smilet. Jeg synes dog nok humoren er nemmere at få øje på hos Kierkegaard end hos Grundtvig. Det har ofte været fremført, at Helligånden spiller en ringe rolle i Kierkegaards teologi i modsætning til f.eks. Grundtvigs mange Helligåndssalmer. Bertelsen har fundet et Kierkegaardcitater frem, som viser, at han havde »en saadan Respekt for den Hellig-Aand, at jeg ikke har turdet tale derom, fordi jeg forstaaer, at saasnaart jeg begynder derpaa, maa jeg stille det Eksistentielle endnu strengere«. Kierkegaards tavshed om Helligånden skyldes altså sandsynligvis hans blufærdighed over for de umiddelbare, synlige trossymptomer, som han kalder »Sludder« og »Skulkerie«. Det var jo denne umiddelbare fremtoning hos Grundtvig, der irriterede ham så voldsomt, at han kunne sammenligne denne med en »brøllende Grovsmed«, en »jodlende Friskfyr«. Kierkegaards skepsis over for den tilsyneladende, uægte, skabagtige religiøsitet, har fået ham til at tie om det samme, som hos Grundtvig måtte udtrykkes i »bekendelse, forkyndelse og lovsang« - de »Christelige Livstegn« (jvf. »Den christelige Børnelærdom«). Altså atter en slags enighed om et teologisk indhold, men en dyb uenighed angående udtryksformen.

I synet på dåben og i deres historiesyn var de to uforenelige modsætninger, og her har Bertelsen ikke kunnet finde blot antydninger af forsonende træk. Grundtvigs mageløse opdagelser var for Kierkegaard at sammenligne med apoplektiske anfald. Dåben opfattede han som parallel til jødernes omskæring. »Falkeblik på Verdenshistorien« var for ham en latterlig erstatning for dialektisk tænkning. Grundtvigs profetiske ambitioner om at finde »Guds Finger i Historien« var nonsens. For Kierkegaard fandtes der ingen historisk genvej til troen. Det var ikke Kristi lidelse*shistorie*, der interesserede ham, men *efterfølgelsen* af hans lidelse. Eksistentielt kan vi intet lære af historien, den er en »kongelig Skueplads for Gud«, som kun Gud kan være tilskuer til. Forsøger mennesket sig som tilskuer, fortolker eller profet, »glemmer han blot, at han jo selv skal være Skuespiller paa det lille Teater, overladende til hiin kongelige Tilskuer og Digter, hvorledes denne vil benytte ham i det kongelige Drama, Drama Dramatum« (s. 113).

De dogmatiske modsætninger mellem Kierkegaard og Grundtvig kan sammenfattende siges at dreje sig om synet på *det objektive* og *det subjektive* i trosanliggender. Den traditionelle opfattelse er, at Kierkegaard står for det subjektive, mens Grundtvig forankrer troen på de objektive kendsgerninger: dåben og trosbekendelsen. Bertelsen fremfører dog her nogle relevante synspunkter, der viser, at på dette principielle punkt var de ikke antipoder. Også Grundtvig mente, at troens genstand må troes af mig, førend den kan blive min tro. Han vidste nok, at »enhver bliver salig i sin tro«, men *troens indhold* er heller ikke uden betydning: »den Tro, der skal flytte Bjerge, maa være en Tro paa noget, som kan flytte dem, da de ellers, trods al Verdens Tro, tager sig den Frihed at blive staaende« (s. 110). I dette citat afviser Grundtvig, endda særdeles humoristisk, den bastante metafysiske subjektive fantasterier som galimatias. Også på dette punkt påviser Bertelsen lighed mellem de to: »Det absolute paradoks er for Kierkegaard det objektive i den kristne tro, ganske vist en objektivitet, der er af en sådan art, at den er ufattelig for tanken, men det samme gælder jo for trosbekendelsens indhold« (s. 111).

Som Kierkegaard valgte at tie om Helligånden, hvor Grundtvig »jodlede«, således tolker Kierkegaard menneskets gudbilledlighed som usynlighed: »Gud er Aand, er usynlig, og Usynlighedens Billede er jo atter Usynlighed«. »At være Aand, det er Menneskets usynlige Herlighed« (s. 101). Grundtvig opfattede mennesket som »et guddommeligt Experiment« og retfærdiggør således det faldne menneske: »Mennesket er i Guds billede skabt med levende ord på sin tunge, og derfor kan han mellem træ'r og dyr med guderne tale og sjunge« (s. 100). Skabelsesdogmet betyder for Grundtvig, at vi trods syndefald og vanskabthed er i stand til at kommunikere om Gud, og det er en forudsætning for, at vi kan være »sandt menneske«. Bertelsen påviser, hvorledes skabelsesdogmet også hos Kierkegaard fastholder mennesket i et gudsforhold, men her ofte negativt, fordi det hos Kierkegaard beror på et frit valg, om vi vil vælge Gud, men selv hvor mennesket fravælger Gud, kan det dog ikke komme fri af ham: »hvor meget han end hader Gud, derfor slipper han dog ikke ud af hans Tjeneste«. Atter ser man ligheden mellem de to i et centralt dogmatisk anliggendes indhold. Forskellen ligger i den bastante synliggørelse (Grundtvig) contra den indesluttede blufærdighed: »Det er Menneskets Fortrin for Dyret at kunne tale; men i Forhold til Gud kan det let blive til Fordærvelse for Mennesket, som kan tale, at ville tale« (Kierkegaard, s. 101).

I slutkapitlet resumerer Bertelsen en række fremtrædende forskere af såvel Kierkegaard som Grundtvig (Løgstrup, Harbsmeier, Jørgen Bukdahl, Olesen Larsen m.fl.), og han korrigerer dem, der har fokuseret på forskellene, med henvisning til sin egen fremstilling af lighederne. Han viser, hvorledes dialogen mellem dem er fortsat gennem kulturpersonligheder som f.eks. Kaj Munk og Martin A. Hansen, og han munder ud i nogle forsigtige antydninger af, hvad dialogen kan sige os »midt i den forvirringens tid, vi befinder os i«. Mangelen på etisk holdning præger »i uhyggelig grad« vor tid (s. 127), og her mener Bertelsen, at vi kan lære meget af Kierkegaard. Af Grundtvig kan vi »i denne internationalt orienterede tid lære, at vort folk og dets historie er en umistelig del af den enkeltes identitet«.

Også den material-historiske side af sammenligningen tages op. I kapitel 14 viser Bertelsen, hvorledes de begge havde blik for den bestående kristenheds

undertrykkelse af proletariatet. Men den sociale indignation var hos begge en følelse, nært knyttet til kristendommens næstekærlighed og en almenmenneskelig, liberal opfattelse af, hvorledes dårlige materielle vilkår kan fravriste mennesket dets værdighed. Begge var bekymrede over det, der skete i 1848. Som »yderst konservative« tog ingen af dem del i frihedsjubelen. Grundtvig var »ikke glad, tværtimod underlig feberagtig irriteret. Han billigede slet ikke Folkerøret og den store Massedemonstration« (Birkedal, s. 98). For dem begge var frihed et personligt anliggende, og den anonyme »Masse« en fare for såvel »Folket« som »hiin Enkelte«. Begge så i massefrigørelsen en risiko for anarki, hvis man glemte, at der også skal regeres. Grundtvig påtog sig i denne proces sit ansvar som demokratisk folkefører, mens Kierkegaard afskyede alt, hvad der smagte af masse, partivæsen og afstemning. Grundtvigcitaterne »Når få har for meget, og færre for lidt« var dog ikke en parole om social retfærdighed. Ved nærmere eftertanke er det vel egentlig blot en poetisk omskrivning af en lidt skæv normalfordelingskurve: I et samfund, hvor få har for meget, og færre for lidt, må det store flertal jo ligge midt imellem. Grundtvigs samfundsideal var det liberale arbejder-, bonde- og småhåndværkersamfund, hvor menneskets foretagsomhed er et mål for dets værdighed, modsat storindustrien, der gør »Mennesker i Tusendtal, baade store og smaa, til lutter Biting, lutter Appendixer til Maskineriet som Hovedsag og Grundkraft«, »tankeløse Trælle i Fabrikherrens Gaard«. Hos begge altså ingen forestillinger om klasserevolution, men hos begge en bekymring for, at en demokratisk, materialistisk massekultur vil bortlede individet fra dets bestemmelse som »guddommeligt eksperiment«. For Kierkegaard var medicinen herimod individets inderliggørelse, Grundtvig satsede på individets bevidstgørelse gennem folkeoplysning. Som Bertelsen påpeger (s. 128) kan Grundtvig og Kierkegaard »måske i fællesskab give højskolen en renaissance«.

Bogen kan anbefales som en hurtig, men grundig og redelig indføring i begge tænkere. Den viser, at behovet for subjektiv religionsoplevelse ikke er opfundet af nutidens ny-religiøse bevægelser, men var en livgivende udfordring for forrige århundredes stivnede kristendomsforståelse. Den viser ligeledes, at oplevelses-teologien ikke behøver anfægte den opfattelse, at den kristne tro i sit inderste væsen er noget uforanderligt, der står og falder med troen på Kristus. Her ved slutningen af dette århundrede, som satte ideologierne i religionens sted, og hvor ideologierne smuldrer, er bogen en påmindelse om, hvad vi satte over styr, da vi gjorde materialismen og socialstaten til det absolutte. I en tid, hvor ordet »Original« er blevet enten et skældsord eller et synonym for kommerciel ophavsret, er det velgørende at genlæse, at ethvert menneske »fra Guds Haand er en Original-Udgave«, og som denne Original-Udgave »skal et menneske vælge sig selv i sin evige gyldighed, samtidig med at det vælger Gud, men de fleste mennesker nøjes med en falsk kopi af sig selv, derved at de ganske udelader Gud« (s. 102). Hos såvel Grundtvig som Kierkegaard er der ingen tvivl om, at ophavsretten til os selv ligger hos os selv - ikke som en uægte kopi af fællesskabets konformitet eller formynderisk bevilget os af »Systemet« eller »Staten«, men skænket os af den Skaber, hvis suveræne aftryk vi bærer i vores samvittighed. Frihed var for dem begge ikke noget, der kan tildeles individet udefra i småbidder af politikere og formyndere, men et medfødt livsrum, der

kan berøves udefra eller forrådes indefra, hvor individet kobler sin samvittighed fra og lader sig trælbinde af den kollektive bevidstheds ufrihed.

I spørgsmålet om at fastholde sin originale identitet under det ydre pres fra en massiv socialisation, som både er magtfuld og »sat i system«, har dialogen mellem de to tænkere fået fornyet relevans, ikke blot for individer, men for hele folkeslag, hvis identitet og livsrum trues af nutidens formynderiske systemkolonisering. Bertelsens bog er god for danskere at have med ind i det kommende Europa!

En tilfældig slægt

Af Hellmut Toftdahl

Birgit Michelsen: Kateketen, provsten og socialisten. Tre slægtleds historie. Forlaget Anis. Århus 1989. 236 sider. 225 kr. Nu nedsat til 78 kr.

At skrive slægtshistorie, således at det private og personlige bliver til en brik i datidens kulturelle og politiske puslespil, er en kunst. Når det lykkes, føres læseren tilbage i tid og oplever datidens strømninger gennem dokumenter, der sammenflettes til en nærværende livsverden. Den lille fortælling om en tilfældig slægt bliver da en lødig vikar for den store fortælling om fortiden, der ikke længere fortælles. I disse postmoderne tider, hvor fortiden udstykkes i fragmenter, er der en egen tryghed forbundet med at blive inviteret indenfor hos en familie, hvis aner på godt og ondt gennemlevede en omskiftelig epokes tilskikkelser som alvorlige eksistentielle anliggender.

Det sker, når man læser Birgit Michelsens beretning om sin slægts historie. Man oplever en 3 dages sejltur over Kattegat fra Aarhus til København, berettet af bogens hovedperson, den rastløse, fascinerende Christian, der senere ender sine dage i Leipzig som socialist og »naturaliseret Tydsker«. Han var ellers søn af en pligtforkyndende fader, der »forviist« som provst i Thisted, reflekterede 1840ernes radikale kristendomsanfægtelser, - en »Kjæmpe i Speculation« over det kristne dilemma mellem tro som personlig sandhed og tro på den objektive sandhed.

Man oplever en ankomst med tog til Københavns Hovedbanegård, fortalt af den samme Christian i et romanfragment, der vidner om digterisk talent for den virkelighed, der i disse år mere og mere udfordrede digtningens skønmaleri.

Anerne trækkes også til Christians bedstefar, kateketen Hans Chr., der deltog i opgøret med Grundtvigs »Kirkens Gienmæle« på H.N. Clausens side. Han var modstander af såvel den moraliserende pligt-kristendom som de »Gudelige Forsamlinger« af vakte, hvortil han også regnede Grundtvig.

Kontroverserne omkring Grundtvig og Søren Kierkegaard opleves her af nogle personer, for hvem kristendommen var et dybt personligt anliggende.